

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди

Харківське історико-філологічне товариство

Український СВІТ

у наукових парадигмах

Збірник наукових праць

Випуск 2/2015

УДК 811.161.2 + 39 (477)
ББК 81.411.1 + 63.5 (4УКР)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

- Маленко О. О., д-р філол. наук, проф. (Харків),
(головний редактор);
- Ворожбіт В. В., д-р пед. наук, проф. (Харків);
- Голобородько К. Ю., д-р філол. наук, проф. (Харків)
- Дорошенко С. І., д-р філол. наук, проф. (Харків)
- Лисиченко Л. А., д-р філол. наук, проф. (Харків)
- Ломакович С. В., д-р філол. наук, проф. (Харків)
- Новиков А. О., д-р філол. наук, проф. (Глухів)
- Борисов В. А., канд. філол. наук, доц. (Харків)
- Піддубна В. В., канд. філол. наук, доц. (Харків), (заст. головного редактора)
- Терещенко В. М., канд. філол. наук, доц. (Харків)
- Умрихіна Л. В., канд. філол. наук, доц. (Харків)
- Юр'єва К. А., канд. пед. наук, доц. (Харків)

РЕЦЕНЗЕНТИ:

- Нелюба А. М., д-р філол. наук, проф., Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна.
- Степаненко М. І., д-р філол. наук, проф., Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка.

Ухвалила вчена рада Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди
(*протокол №5 від 6 листопада 2015 року*)

У 41 Український світ у наукових парадигмах : Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. — Харків : ХІФТ, 2015. — Вип. 2. — 148 с.

Свідectво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції ДК № 3281 від 18.09.2008.

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди,
вул. Блюхера, 2, м. Харків, Україна, 61168

ISBN 978-966-1630-30-6

© Автори статей, 2015
© Обкладинка У. Мельникова, 2015
© Макет В. Журенко, 2015

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА

НАЦІОНАЛЬНИЙ ХАРАКТЕР У СУЧАСНОМУ ГУМАНІТАРНОМУ ДИСКУРСІ

Павло Казарін Забудьте про менталітет	6
Катерина Юр'єва Національний характер у вимірі міждисциплінарної наукової парадигми	7
Світлана Єрмоленко Рідна мова в категоріях націологічного й лінгвістичного дискурсів: до семантичного наповнення термінопоняття	14
Наталя Нестеренко Український національний характер у художньому дискурсі: модельовання національних типів	19
Світлана Руденко Гендерні складники українського національного характеру (на матеріалі глютонічного дискурсу)	26

ЕТНОКУЛЬТУРНИЙ КОД УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Лілія Петрова Озель Лексико-семантичні особливості оповідання Г. Квітки-Основ'яненка «Салдацький патрет»: етноментальний аспект	38
Любов Умрихіна Лінгвокультурологічна інтерпретація повісті Г. Квітки-Основ'яненка «Маруся» (на основі демінутивної лексики твору)	44

ЛІНГВОКОНЦЕПТОЛОГІЯ. ЛІНГВОСТИЛІСТИКА. ЛІНГВОПОЕТИКА

Костянтин Голобородько Національний концепт народ у мовній картині світу Олександра Олеся	52
Лариса Кравець Концепт вода як донорська зона метафор української поезії	60

НАЦІОНАЛЬНИЙ КОНЦЕПТ НАРОД У МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ ОЛЕКСАНДРА ОЛЕСЯ

У статті подано опис художньо-семантичних рівнів мовної картини світу Олександра Олеся, у яких репрезентовано національний концепт НАРОД; виявлено особливості авторського лінгвостилістичного втілення концепту в поетичних текстах.

Ключові слова: *концепт, мовна картина світу, поетичне мислення, народ.*

В статье представлено описание художественно-семантических уровней языковой картины мира Александра Олеся, в которых репрезентирован национальный концепт НАРОД; выявлены особенности авторского лингвостилистического воплощения концепта в поэтических текстах.

Ключевые слова: *концепт, языковая картина мира, поэтическое мышление, народ.*

The article deals with the description of artistic semantic levels of Olexander Oles' lingual world mapping which represent the national concept PEOPLE; features of author's lingual stylistic objectization of the concept in poetry are determined.

Key words: *concept, lingual world mapping, poetic thinking, people.*

Увага до проблем і долі народу традиційно перебуває в полі зору діячів української культури та національного руху. Ця тема була провідною в класичній українській літературі. Письменники шукали нових тем, ідей, аспектів, засобів висвітлення життєдіяльності рідного народу, окремих його представників. «Особливий інтерес, — стверджує Л. Г. Голомб, — становить вивчення концепцій людини в літературі переломних, насичених революційними змінами історичних епох. Саме такою була епоха кінця XIX — початку XX століть, яка формувала новий тип соціально активної особистості, що починала усвідомлювати себе невід'ємною часткою прогресивних сил суспільства» [1: 3].

Процес оновлення української літератури в цей період базувався на переосмисленні концепції людини і суспільства, людини і природи. Художнє життя на зламі століть характеризується новою інтерпретацією людини, новими людинознавчими параметрами. Людина й народ все більше осмислюються як центр певної системи, постаючи виразниками найважливіших соціально-політичних і морально-етичних категорій. Розробка критеріїв вивчення назв людей, їхніх груп,

структурно-семантичних параметрів, функціонування, здійснювалася на матеріалі української та російської мов у працях П. І. Білоусенка, В. В. Виноградова, Т. П. Вільчинської, І. І. Ковалика та ін.

Національне відродження суспільства, яке мало б розпочатися з душі кожної людини, репрезентував у своїй поетичній творчості Олександр Олесь. Письменник проникає через серцевину життя суспільства в сенс буття народу і всього людства. Олександр Олесь — поет, який здатний крізь вселюдське бачити національне, а крізь національне вселюдське. У першій збірці, зауважує М. Я. Неврлий, «поет поки що йде в руслі загальноросійського визвольного руху, але дедалі помітніше зосереджується на долі рідного поневоленого народу» [4: 58].

Метою статті є опис художньо-семантичних площин мовної картини світу Олександра Олеся, у яких репрезентовано національний концепт НАРОД; виявлено особливості авторського мовностилістичного відтворення концепту.

Духовне багатство народу зберігається в художніх текстах, мовний простір яких відображає внутрішній світ автора і заломлений у його свідомості світ зовнішній. Саме категоріями мови виражаються інтелектуальні, духовні й волюві якості національного характеру. Можна стверджувати, що О. Олесь прийшов у поезію зі своїми героями, зі своїм світом думок, проблем, зі своїм самотнім письмом.

У «Словнику української мови» в 11-ти томах наведено чотири значення слова народ: «1) населення держави, жителі країни; 2) форма національної та етнічної єдності (нація, народність, іноді плем'я); 3) трудящі маси експлуаторського суспільства — більшість населення країни; 4) взагалі люди, переважно у великій кількості» [9: 174]. Ці значення відбиті в семантичній площині Олесевих творів.

Індивідуальне світорозуміння свого життя й народу створюють унікальну картину світу О. Олеся. Він як поет розвивається всередині конкретного культурного простору, він з дитинства засвоює досвід, накопичений народом, досвід певного світосприйняття, світобачення й світорозуміння і формує на цій основі власні індивідуальні смисли, які й утворюють художню картину світу митця. Олександр Олесь — поет української лінгвокультури з її фольклорною стихією, народним підґрунтям, емоційністю, душевною відкритістю, який присвятив і окремі рядки, і цілі поезії своєму народові. Упродовж 1918–1919 років, згадує сестра поета М. І. Голубєва, Олесь готує свою нову книжку «Тобі співаю», присвячену народові (книга «загинула під час трагічних подій») [7: 16]. Ставлення до народу в Олеся-людини й Олеся-поета було однозначним. Н. В. Суровцева підкреслює: «Уся його поезія просякнута вогненною, пристрасною любов'ю до народу» [7: 16].

Поетичне Олесево мовомислення репрезентує концепт народ у різних художньо-семантичних площинах. Іще в ранній період творчості в Олесевих віршах реалізується семантична сфера народ — раб, страдник: *Поглянь: народ твій — раб з рабів // Чужими й рідними забутий, // Гниє віки в недолі лютий // І віру в долю загубив* [6: I, 74]; *Глухі і німі // Раби закричали в ярмі* [6: I, 80]. Як зазначає О. Олесь, український народ, обдурений, помиляється в життєвих цінностях й орієнтирах: *Сам раб заковував других* [6: I, 679]. Рабський стан народу підкреслюється словами «в кайданах», «в ярмі», «в пеклі». У вірші «Я більше не плачу» (1905) поет відзначає, що народ не знав свободи, був увесь поранений, поневолений: *Народ мій закутий в кайдани, // Горять його рани* [6: I, 79]. Мовомислення ліричного героя періоду першої збірки сповнено образно-тропеїчних знаків: *В небі мла, а сонце стане, — // Мла розтане вмить... // ... й мій народ повстане, // Морем зашумить!* [6: I, 54]. Український

народ не лише «терпіння грізно жде», він «гримить кайданами»: *Народ терпіння грізно жде, // Гримить кайданами, шумує* [6: I, 771].

Словесне вираження стану народ у ярмі властиве поезіям О. Олеся періоду революцій 1905–1907 років та 1917 року: *Народ одкинула негода // В ярмо закутого раба* [6: I, 216]; *Биймо у дзвони, кличмо до зброї, // Скиньмо з народу гнітюче ярмо! Пригнічений стан народу вербально передається в рядках про можновладців, «коли народ же їх годує пельки», а під час голоду 1921–1922 років «народ вмирає»* [6: I, 423]. Смісловий акцент на поневоленому стані народу посилюється повторення слів «І знову народ наш» і римуванням «у владі катів в сітках павуків»: *І знову народ наш у владі катів // І знову народ наш в сітках павуків* [6: I, 109]. Художньо-семантичне наповнення народ — людина відбувається в результаті порівняння народу то зі старцем, то з дитиною, то з сиротою: *Мій народ смішний безкрає... // Сліпий, горбатий і чудний, // Він старцем з лірою блукає, // І навіть хто він — сам не знає, // Такий... безпам'ятний такий...* [6: I, 164]. Про ці рядки С. О. Єфремов писав: «У символічній формі Олесь передає і захоплення боротьбою, і передчуття трагедії; він тверезо сприймає народ, любить його, але докоряє йому за рабство та інертність, трагедію, рану народу сприймає, як власну рану» [3: 154]. Свій народ О. Олесь називає «самотнім, німим сиротою», «без ім'я, без кутка, на грудях без хреста» [6: I, 623].

Про поезії із таким смисловим наповненням в Олєсовому поетичному мовомисленні М. С. Грушевський писав: «Виливались у нього сумні жалі і докори на адресу і ближнього оточення, і його народу, що в переважній більшості тільки «стояв і безмолвствував» [2: 262]. У текстах віршів О. Олеся трапляються характеристики «бідний народ» [6: I, 159], «убогий наш народ» [6: I, 851]. Порівнюючи народ із дитиною («я радію тобі, як дитині» [6: I, 623]), поет сповнений віри, що він буде зігрітий після боротьби і негод, коли зогріють, як дитину, «Просвіти» наші весь народ [6: I, 519].

Частотною в мовосвіті поета є вербалізація стану народ — спить: *Коли ще спить народ ледащий // Без мрій, без прагнень, без мети* [6: I, 861]. Звернення до самого себе як поета-борця виправдовує позицію митця відносно долі народу: *Не винен ти, що пізно так родився, // коли народ віки вже спав байдужим сном* [6: I, 613]. Посилюється семантика бездіяльності народу словами «без снів», і порівнянням «як мертвий»: *Народ як мертвий, спить без снів* [6: I, 123]. Поет докоряє самому собі «Ганьба мені, ганьба мені!» за те, що він «нудьгуючих панів» «піснями розважає», бо в цей час «цілий край кона в багні, // І скрізь мерці і труни» [6: I, 123]. Трапляється і стан народу не — смерть і не — сон в словах «мій народ в задумі» [6: I, 61].

Імперативні заклики «прокиньтесь ви!» [6: I, 511] з часом переходять у констатацію революційних подій: *Народ прокинувся. Скрізь повстання, // Нові народні ватаги* [6: I, 304]; *Упав тиран — прокинувся народ* [6: I, 529]. Сміслова парадигма «народ — спить — прокинувся» трансформується в семантичну сферу народ — борець — визволення. Обнадійливими для поета є сподівання, що «минуть літа, минуть віки», і згодом «прийде літо для народу» [6: I, 543]. Навіть після розгрому національної революції О. Олесь життєствердно маніфестує в теперішньому часі: *народ не вмер, народ живе* [6: I, 165]. Тема визволення виражена предикативними формулами «народ повстане» [6: I, 744], закликами «І гей, на бій за волю».

Нерідко вербалізований образ народу складає художньо-семантичний епіцентр подій і визначає структурно-композиційну своєрідність поезії. У вірші «Ваші брехні і знущання» (1917), написаному під час потужних народних рухів, ліричний герой, послуговуючись патетично маркованою лексикою, пафосною стилістикою, цілком свідомо, програмово утверджує концепцію народу як

провідного чинника історичного розвитку: *Бо народ, скажу, повстане, // Змие кров'ю власну честь. // О народо! О титане // В заповіті крик свій єсть* [6: I, 743]. Значення боротьби за визволення актуалізується в реченнєвих конструкціях: *Боровся народ наш за волю і світ, // Стояв коло них на сторожі... // Піднявся народ наш* [6: I, 606]. У процесі становлення соціодуховних пріоритетів і цінностей мова ліричного суб'єкта стає більш насиченою публіцистичною й суспільно-політичною лексикою.

Концепт народ потрактовується усвідомленіше, ширше, багатоаспектніше. О. Олесь вдається до образних паралелей і прозорих порівнянь для вираження власних поглядів при характеристиці українського народу: *як вулкан, стоїш ти згаслий* [6: I, 55]. Поет замислюється над феноменом і місією народу, чому підпорядковується й художньо-семантичне наповнення віршів. Вербально-поетичні конструкції відрізняються цілісністю, концептуальною єдністю, мисленнєвою сполученістю: *Як довго ждали ми своєї волі слова... // Як довго ждали ми... // Уклін чолом народу* [6: I, 667].

Український народ О. Олесь називає великим, уявляє його потоком: *Народ великий іде за нами, // Ми всі злилися в один потік* [6: I, 780]. Епітетне словосполучення «вільний народ» поет уводить у поетичний контекст разом із порівнянням: *Живе Україна і вільний народ, // Як з попелу Фенікс ожив і злетів // І зорями зміряв простори степів* [6: I, 275–276]. З метою актуалізації звільненого статусу народу О. Олесь використовує позицію єдинопочатку рядка в межах однієї строфи: *Тільки вільний народ своє щастя кує, // Тільки вільний народ і бере, і дає* [6: I, 801]. Актуалізація концепту народ в Олесевій художній семантиці відбувається разом із посиленням соціоментальних домінант, коли від поезій камерно-інтимного звучання поет і його ліричний герой переходять до соціумної проблематики. У вірші «Народ, як мертвий, спить без слів...» [6: I, 123] поет розмірковує над долею української нації, у «Жалібній пісні» він сповнений патетичних почуттів і стверджує в публіцистичному осмисленні, що ми «народ розкуєм, // Всі здійсним святі заповіти» [6: I, 77]. Поезія О. Олеса не відрізняється надзвичайно активною вербалізацією концепту народ, наприклад, у поемі «Щороку», у третій збірці «Поезії». У поетичних творах еміграційного періоду, цей концепт трапляється не вельми часто.

Семантична сфера народ — титан актуалізує велич українців. Поет створює окличні речення-звертання: *О народо! О титане! В заповіті крик твій єсть* [6: I, 744]. Слово «титан» на позначення потужного українського народу з'являється у віршах 1917 року під впливом активізацій національно-визвольного руху й соціологічних змін, до яких мовна свідомість О. Олеса була дуже чутлива. Уперше це найменування постає в поезії публіцистичного звучання «Ваші брехні і знущання» (7.VI.1917), а згодом й у вірші «Він ждав і все не вірив крику ран...» (27.VI.1917), у якому концепт народ репрезентує іменник «титан» і займенник «він». Спочатку для характеристики народу поет застосовує такі лінгвальні формули, як «оганьблений, осміяний титан», який «не вірив крику ран» і «зуби зціпивши, сміявся», терпів, коли «вампири ссали кров», який «мовчав в ярмі під батогами, коли знущались діти-хами». О. Олесь підкреслює, що неначе «Бог його прокляв», «кинув на наругу», дав «невільну тугу», «найменшу честь одняв» [6: I, 746].

Поступово в цьому вірші з'являються вербальні ресурси більш життєствердної семантики, які наголошують на тому, що народ ішов уперед, творив, не терпів більш, озвався громами, що він і «кинув в груди блискавки». Слово «титан» переосмислюється у пафосному сенсі й наповнюється значенням сили, могутності, справедливості: *І встав титан! О, встав титан, // Облитий потом, слізьми, кров'ю, // І руки з ніжною любов'ю // Протяг в небесний океан* [6: I, 746]. Повсталий

народ асоціюється з джерелом — потужним потоком і стихією землі, що в поетичних рядках символізують революційний час і настання змін: *Натхненні прочани ідуть і ідуть, // І чують, як б'є і шумить джерело, // Що цілі століття вже мертве було* [6: I, 510].

Слово «натовп», що також належить до приядерної частини концепту народ, вживається в поетичних контекстах О. Олесь, де розробляється проблема взаємин особистості та юрби. Здебільшого слово «натовп» сповнене негативно забарвленої семантики зі значенням стихійної, деструктивної та руйнівної сили. Проте далеко не завжди це слово подається в критичному емотивному й семантичному контексті. В одному з віршів, написаному на еміграції 1929 року, О. Олесь не лише вживає слово «натовп» у значенні «широкі народні маси», а й посилює масштабність її текстуального звучання прикметником «великі»: *Готові будьмо! Це не сон — // Я бачу натовпи великі. // Обійми, сльози на очах. // І теплі стиски рук і крики* [6: I, 548].

Концепт народ вербалізується за допомогою словосполучень із числівниками, що виражають велику або надзвичайну кількість. Передаючи енергетику народу, готового до повстання, до «січі», О. Олесь обирає числівникову форму «мільйони», посилюючи її дієсловом із семантикою стрімкості дій («злетяться») і займенником «нас» із смисловим наповненням я і народ: *І тільки січі приїде час, // Злетяться враз мільйони нас* [6: I, 214].

Поетичний цикл «З щоденника р. 1917» завершується віршем-гімном «Він ждав і все не вірив крику ран», у якому в першій строфі «оганьблений народ-титан» кричав від ран, ждав волі, сміявся, «зуби зціпивши». У тексті цієї поезії вербалізовано страждання, боротьбу і перемогу народу-титана: *І встав народ... // О, встав народ-титан, // Обмитий потом, слізьми, кров'ю* (6; I, 276).

У структурі парадигми концепту народ О. Олесь називає його лицарем, велетнем прекрасним, лицарем-титаном, великим переможцем: *Творчий дух народу із могили встане, // І здивують весь світ лицарі-титани* [6: I, 262]; *О лицарі прекрасні! // Життя вінки сплело для вас* [6: I, 803]; *Народе мій ... // мій велетню крилатий, // О лицарю, покараний за сон!..* [6: I, 117]. Поетичне мовомислення О. Олесь пропонує чимало самобутніх вербалізацій, що урізноманітнюють смислову наповненість концепту народ. Це насамперед зумовлено тим, що поет постійно шукає нові образні форми й оцінні характеристики, для того щоб висловити всі семантичні складники й відтінки, які він укладає в репрезентований концепт. У його мовній свідомості відбувається уточнення цього концепту. Так, у вірші «Нове життя, світи і сонце!» концепт народ виражений власною назвою «Великий переможець». Цей антропонім позначений патетичною узагальненістю та персоніфікованістю і є цілком органічним для публіцистичної образності, тональності, якими пройняті рядки ліричного твору: *Нове життя, світи і сонце! // Ось він іде, не йде, а сходить. // Він наш Великий переможець. // А я ... засну ... нехай іде і сходить* [6: I, 425].

Близькою до смислового наповнення народ — титан є семантична сфера народ — орел, сокіл: *Народе мій! // І ти — орел, вночі підтятий // О орле мій* [6: I, 170]. Питальна Олесева конструкція «Де ж то гордість твого духа — вільного орла?» [6: I, 55] звернена до пасивного народу й активізує його людську гідність і національну свідомість. Український народ у процесі визвольних змагань «прагне широкої дороги», а поет уявляє, як блисне він крилами орла прудкого, *// Щоб світ орлом його назвав* [6: I, 766]. Художньо-семантична площина мікроконтексту *народ з орлячою душею* *// І з арфою Еола не умре* [6: I, 771] свідчить про впевненість О. Олесь в піднесенні духовних сил українського народу.

Співвіднесення народу з орлом є традиційним для української фольклорної традиції, як і порівняння його з вільнолюбивим соколом: *Народе мій! Ясний соколе // В борні схвилюваний, як поле* [6: I, 807]. У художній семантиці Олесевої поезії концепт народ здебільшого усвідомлюється в значенні «український народ» і постає насамперед як форма національної та етнічної єдності. У процесі вербалізації концепту поет послуговується як лексикою, що передає позитивні риси народного характеру, так і словами, що засвідчують його негативні риси, причому чисельними є негативно конотовані символи, що стосуються оцінки вразливих якостей народу, з-поміж яких виділяються образні характеристики «хробак», «кроти», «пси», «свині», «жаби», «черви». У символічних значеннях цих слів актуалізуються семи емпіричного компонента й конотативного макрокомпонента за такими основними критеріями — загальною оцінкою зовнішності, емоційним станом, настроєм, характером, темпераментом.

Лінгвоментально осмислюючи концепт народ, О. Олесь має на увазі народ своєї батьківщини. Цей концепт здебільшого відрізняється етнічною визначеністю, проте трапляються й художньо-семантичні наповнення, коли слово «народ» уміщує в себе значення відчутно ширше, ніж лише означення українського народу. Наприклад, описуючи Царгород у «Княжій Україні» поет під словом народ розуміє представників не просто інших, а багатьох народностей: *І з усіх країн до його // Ллється хвилями народ. // Наші теж торговці-люди // Їздять в славний Царгород* [6: I, 324].

Репрезентована в Олесевому поетичному мовомисленні й художньо-семантична сфера народ — водна стихія. Бойова, рушійна сила народу актуалізується за допомогою порівняння з океаном (*Як океан, схвилюваний народ* [6: I, 771]), морем (*мій народ повстане, // Морем зашумить* [6: I, 54]), хвилями (*ллється хвилями народ* [6: I, 324]).

У поезії еміграційного періоду незгасна любов поета-вигнанця до рідного народу і свого краю вербалізована в перших рядках поетичного тексту, що є переспівом 137 псалма Давидового: *Народе-страднику, навчи і нас в вигнанні // Любити свій Єрусалим* [6: I, 279]. Раніше в українській літературі цю тему розгортали Т. Г. Шевченко, І. Я. Франко, Леся Українка. Тих, кого доля вже кинула на чужину, поет морально підтримує, даючи їм за взірця палку любов до батьківщини. Звернення до цього повторюються двічі в першій і останній строфах цього вірша. Як стверджує І. В. Чернова, «єгипетський і вавилонський полон для українців — символ влади російської імперії, а страшні муки і випробування, що випали на долю єврейського народу, асоціюються із поневірянням українців» [10: 42].

Аналізуючи інший Олесевий контекст, дослідниця наголошує на думці, що «загальна трагедія єврейського народу, який протягом століть йшов до своєї землі обітваної, повинна стати джерелом сподівань для українців — вигнанців на рідній землі» [10: 43]: *Мов над річками Вавилону // Тепер ми журно сидимо, // І з уст залізного закону // Страшного вироку ждемо* [6: I, 475]. Влучно зазначає Р. П. Радишевський, що «поет стає ніби українським Овідієм, який оплакує свою долю й долю свого народу-страдника» [8: 28]. У поетичному мовомисленні еміграційного періоду О. Олесь активно послуговується словами народ і «юрба», що вступають між собою в складну семантичну взаємодію.

Рельєфно постає концепт народ крізь призму семантичної сфери народ — людина. Художньо-семантичне наповнення концепту народ відзначено певною абстрагованістю, пройнято родинною асоціативністю. В одному з поетичних контекстів поет вибудовує вербальні пари «народ — сирота» і «народ — дитина»,

доповнюючи їх іще словесною парою «Україна — мати»: *О народо! Самотній, цілий сирота // Без ім'я, без кутка, на грудях без хреста, // Я радію тобі, як дитині, — // «Мати» й ти проказав Україні* [6: I, 623].

«Олюдження» народу досягається вживанням слів на позначення рис людини. Художньо-семантичні контексти Олесеєвих поезій репрезентують обличчя народу (на обличчі *рабство, туга* [6: I, 54]), руки народу (*народ простягне руку знов до волі* [6: I, 785], *народ до жертвенника йде // І на руках несе в офіру // Життя прекрасне й молоде* [6: I, 295]), тіло народу (*народу тіло розпинають* [6: I, 107]). Частотними є словесні репрезентації душі й серця народу: *Але чую я, // Що в душі твоїй прекрасній // Море ще огня* [6: I, 55]; *Ізгасло сяєво мети, // І важко спить душа народна* [6: I, 213]; *Привіт тобі сонце! // Привіт, тобі Воле, // від серця мого і народу!* [6: I, 201]; *Серце його в ранах* [6: I, 61]; *І росами радості бризнуть пісні // В серця безнадійні народу* [6: I, 252]. Актуалізація народної душі здійснюється уведенням відповідного словосполучення до звертань: *Благословенна будь, народна душе, // Що знов вернулась з небуття // До повноводого життя // Ой скажи, народна душе, // Де живий твій дух?* [6: I, 54].

До приядерної частини концепту народ можна віднести й деякі індивідуально-авторські осмислення займенника «ми», серед яких Олесеєв «ми» усвідомлюється як «я і народ». Слову «ми» нерідко протиставлена займенникова форма «вони», що має світоглядний характер і реалізується в поезіях публіцистичного спрямування, написаних у доеміграційний період. У віршових контекстах «ми» здебільшого осмислюється як ми — народ, ми — подвижники, ми — борці за волю народу, а вони як вони — байдужі громадяни, вони — ворони — кати, вони — зрадники.

Трансформованого осмислення займенник «ми» набуває у віршах еміграційного періоду. Починаючи зі збірки «Чужиною», займенники «ми», «нас» починають означати не стільки ми — народ, скільки ми — вигнанці, емігранти, представники українського народу. Навіть коли навкруги *«зелений ліс, і май, і сонце, і солов'ї в кущах, // А в нас, в нас сльози на очах...»*, О. Олесь рефлексує: *Чи вгледіли ми і ліс, і май, і сонце в коханому краю* [6: I, 159]. Художньо-поетичну еволюцію займенника «ми» в Олесеєвому мовомисленні спричинено перипетіями долі й свідомості його ліричного суб'єкта.

Словесне «олюдження» народу широко представлено в межах периферійної частини концепту народ словосполученнями типу «іменник + народний». Стрижневим словом здебільшого виступають іменники з семою «страждання» — «крик», «жах», «голосіння»: *Це вже не горе особисте, // А всенародний крик і жаж* [6: I, 497]; *Тобі в народнім голосінні // Не чути крику власних мук* [6: I, 667]. На позначення фізичних страждань вживаються слова «рани», «сльози», «кров» з прикметником «народний»: *На кобзах розбитих заграємо ми // Про скарги і сльози народні...* [6: I, 251]; *Тихше, тихше: ходять звірі, // П'ють народну кров вампіри* [6: I, 105]. Своїми словами-співами, зусиллями душі, засвідчує П. В. Одарченко, «поет хоче уйняти “народний біль”», прагне лікувати народні рани: *Хай кожний спів уйме народний біль* [5: 88]. Звертає увагу на відчуття болю, репрезентоване у мовосвіті О. Олесеєва, і М. Я. Неврлий: «Часом біль поета за гірку долю свого народу переходить у якийсь Weltschmerz (світовий біль — прим. М. Я. Неврлого), біль за увесь світ, за всіх, що також свідчить про глибокий гуманізм українського поета» [4: 65].

До периферійної частини концепту народ належить така низка словосполучень, серед яких: «сміх народний», «суд народний», «меч народний», «дух народний». Вони виражають зосередженість поета на аспектах, що стосуються сьогодення і майбуття рідного народу. Такі вербальні формули спроможні відігравати

ключову, текстово-організуючу роль у будові вірша. Словосполучення «дух народний» стало інтонаційною та концептуальною основою вірша, лексико-образний характер якого утворює силу і неабияку перспективність української нації: *Дух наш пречистий, дух наш народний, // Над нами сходить всю мить сьогодні. // На крилах в'ється, // В сльозах сміється* [6: I, 782].

У вірші «Життя» концепт народ реалізовано словосполученням «дух народу», що виступає ключовим конструентом художньої семантики й основою архітекτονіки твору.

Концепт народ у поетичному ідіостилі О. Олеся демонструє свою художньо-семантичну суміжність із концептами рідна земля, батьківщина, держава. У своїй єдності всі ці концепти утворюють одну смислову макроструктуру — Україну. Лінгвальний макрообраз України в Олесевому мовомисленні набуває ознак і властивостей живої істоти, найчастіше — людини, причому неприкаяної, знедоленої, подекуди, користуючись лексикою Т. Г. Шевченка, причинної. Цьому існує пояснення: ліричні твори О. Олеся своєю лексико-синтаксичною напругою виражають невпорядкованість внутрішньої системи України як соціодуховної реальності.

Аналіз лінгвальних засобів вираження концепту *народ* дозволяє встановити основні семантичні сфери його інтерпретації в Олесевому мовомисленні. Поет репрезентує смислові наповнення народ — раб, страдник, народ — людина, народ — титан, народ — борець, народ — вигнанець, народ — стихія. Розгалуження периферійної частини концепту *народ* відбувається в результаті розширення сфери народ — людина за допомогою використання назв на позначення рис людини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Голомб Л. Г. Особа і суспільство в українській ліриці кінця XIX — початку XX ст. / Л. Г. Голомб. — Львів, 1988.
2. Грушевський М. Поезія О. Олеся / М. Грушевський // Українське слово. Хрестоматія української літератури та літературної критики XX ст.: У 3-х книгах. — К. : Рось, 1994. — Кн. 1. — С. 257–299.
3. Єфремов С. Муза гніву та зневір'я / С. Єфремов // Літературно-критичні статті. — К. : Дніпро, 1993. — С. 153–171.
4. Неврлий М. Олександр Олесь : Життя і творчість / Асоціація українців Словацької / Мікулаш Неврлий. — К. : Дніпро, 1994. — 173 с.
5. Одарченко П. Співець українського відродження (Олександр Олесь) / П. Одарченко // Одарченко П. Видатні українські діячі : Статті, нариси. — К., 1999. — С. 83–100.
6. Олесь О. Твори : В 2 т. / Упоряд., авт. передм. та приміт. Р. П. Радишевський. — К. : Дніпро, 1990. — Т. 1 : Поетичні твори. Лірика. Поза збірками. З неопублікованого. Сатира. — 959 с.
7. Поет з душею вогняною. Олександр Олесь у спогадах, листах і матеріалах. — К. : Дніпро, 1999. — 224 с.
8. Радишевський Р. П. Журба і радість Олександра Олеся / Р. П. Радишевський // Олесь О. Твори : В 2 т. / Упоряд., авт. передм. та приміт. Р. П. Радишевський. — К. : Дніпро, 1990. — Т. 1 : Поетичні твори. Лірика. Поза збірками. З неопублікованого. Сатира. — С. 5–47.
9. Словник української мови : В 11 т. / АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні / [редкол. : акад. І. К. Білодід та ін.] — К. : Наукова думка, 1970–1980. — К. : Наукова думка, 1971. — Т. 6. — С. 535.
10. Чернова І. Трансформація та інтерпретація старозаповітних мотивів і образів у поезіях Олександра Олеся / І. В. Чернова // Біблія і культура : Збірник наукових праць. — Чернівці, 2000. — Вип. 2. — С. 42–46.